

УДК 340.114.5+339.138

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.65>**Ігор Паньонко,**

доктор філософії у галузі права, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Мар'яна Тарнавська,

канд. юрид. наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія Бльок,

асистент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

ЮРИДИЧНИЙ ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОГО МИСТЕЦЬКОГО НАДБАННЯ ЗА КОНВЕНЦІЄЮ ПРО ОХОРОНУ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Публікація є спробою міждисциплінарного погляду на проблему юридичного захисту та супроводу національного мистецького надбання. Одним з центральних юридичних інструментів у цій сфері є Міжнародна конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р., що набула чинності для України 27 серпня 2008 р. Нематеріальна культурна спадщина як об'єкт охорони згідно з даною Конвенцією може виявлятися, зокрема, у таких галузях: а) усних традиціях та формах вираження, в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; в) звичаях, обрядах, святкуваннях; г) знаннях та практиці, які стосуються природи та всесвіту; д) традиційних ремеслах. Згідно з Конвенцією кожна з держав-учасниць складає один (чи більше) перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території. Такі переліки повинні оновлюватись регулярно. У статті зазначається, однак, що з огляду на специфіку сфери вирішення проблем розвитку нематеріальної культурної спадщини не перебуває у площині юриспруденції. У статті констатується, що ототожнення виконання вимог Конвенції суто з юридичними чи бюрократичними процедурами не призведе до успіху. Проте кожний елемент, що вже включений до українського Переліку, чи той, що ще тільки очікує на включення до нього, має значний потенціал з погляду розвитку туризму та соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону.

У статті наводяться приклади успішного (зокрема, з комерційного погляду) використання здобутків українського мистецтва, які, однак, є почасти сумнівними з погляду дотримання авторських прав творців. Ці приклади демонструють необхідність захисту вітчизняного мистецтва в двох аспектах – не лише юридичному, але і практичному. Найкраще захисту авторських прав українських митців та захисту культурної спадщини України загалом сприятиме їх відомість у світі.

Конвенція визначає, що кожна держава-учасниця, використовуючи всі засоби, які є в її розпорядженні, докладає зусиль для забезпечення визнання, поваги, підвищення ролі нематеріальної культурної спадщини в суспільстві, зокрема, завдяки освітнім, інноваційним програмам, неформальним способам передачі знань, а також сприяє освіті з питань захисту природних просторів та пам'ятних місць, існування яких є необхідним фактором для вираження нематеріальної культурної спадщини. Усе це зумовлює необхідність сприймати її як заклик до дій, а також як юридичний інструмент.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, мистецтво, розвиток регіонів, конвенція ЮНЕСКО, захист авторських прав.

Постановка проблеми. Останнім часом набуває актуальності проблема юридичного захисту та супроводу національного мистецького надбання. Цій темі були присвячені публікації цілої низки авторів [1–6] і щонайменше три досить ґрунтовні аналітичні доповіді [7–9]. Підвищення рівня уваги до питань культурної спадщини є загальноєвропейською тенденцією, а 2018 рік був оголошений у Європі роком культурної спадщини [10]. Таким чином, навряд можна сподіватися, що багато аспектів досліджуваної проблеми і досі залишилися непоміченими.

Мета статті. Наша публікація має на меті привертання уваги до проблемних питань, які, як видається, пояснюються специфікою сфери культурної спадщини. Вона, як і чимало інших сфер, врегульована законодавством. Але внаслідок самої природи питань, що регулюються, подібно тому, як і у Сімейному праві, одне лише правове регулювання (яке б досконале воно не було!) не може забезпечити фактично майже нічого з тих чинників, від яких залежить успішний розвиток сектору культурної спадщини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Коли мова йде про нормативно-правові акти, то, як правило, йдеться про застосування, виконання або дотримання їх норм. Для будь-якого юриста є очевидним той факт, що признанням нормативно-правових актів загалом чи окремих правових інститутів є врегулювання та впорядкування тих чи інших суспільних відносин. Але з цього правила є насправді цікаві винятки, які передбачають отримання інших позитивних результатів, зокрема й економічного та ідеологічного характеру. Однак для їх отримання слід вдаватися до нестандартного мислення та маркетингових стратегій. Так, наприклад, Швеція перетворила на бренд і туристичну цікавинку свій правовий інститут *allemanrätten* (право загального користування окремими лісовими ресурсами) [11, с. 281–282, с. 293]. Просуваючи *allemanrätten* як національне культурне надбання, ця скандинавська країна отримує одразу низку переваг (від створення і підтримання власної туристичної привабливості та отримання позитивних економічних результатів від цього до підвищення та підтримання на високому рівні патріотизму та правової і екологічної свідомості власних громадян).

Міждисциплінарний погляд на окремі правові інструменти повинен спонукати до усвідомлення всіх тих можливостей та переваг, які вони надають в сучасному світі. Іноді недостатньо просто підписати і ратифікувати

ту чи іншу конвенцію, адже її справжня цінність і потенціал для держави може повною мірою розкритися саме через комплексне бачення і побудову на основі неї стратегії розвитку тих чи інших регіонів або галузей.

17 жовтня 2003 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО було прийнято Міжнародну конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (набула чинності для України 27 серпня 2008 р.) [12]. Нематеріальна культурна спадщина як об'єкт охорони за даною Конвенцією може виявлятися у таких галузях: а) усних традицій та формах вираження, зокрема і в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; б) виконавському мистецтві; в) звичаях, обрядах, святкуваннях; г) знаннях та практиці, які стосуються природи та всесвіту; д) традиційних ремеслах (ч. 2 ст. 2 Конвенції [12]. Згідно зі ст. 12 Конвенції кожна з держав-учасниць складає «один (чи більше) перелік нематеріальної культурної спадщини, наявної на її території. Такі переліки повинні оновлюватися регулярно» [12]. Згідно зі ст. 14 Конвенції кожна держава-учасниця, використовуючи всі засоби, які є в її розпорядженні, докладає зусиль для забезпечення визнання, поваги, підвищення ролі нематеріальної культурної спадщини в суспільстві завдяки освітнім, інноваційним програмам, неформальним способам передачі знань, а також сприяє освіті з питань захисту природних просторів та пам'ятних місць, існування яких є необхідним фактором для вираження нематеріальної культурної спадщини тощо [12]. Для забезпечення цілей Конвенції за пропозицією держав-учасниць Комітет Конвенції складає, оновлює та публікує Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства (ст. 16 Конвенції [12]).

З огляду на виконання Конвенції національний перелік України налічує такі елементи нематеріальної культурної спадщини, як опішнянська кераміка, косівська мальована кераміка, кралевецькі ткани рушники, хлібна культура і традиції, петриківський розпис, козацькі пісні Дніпропетровщини, орьнек – кримськотатарський орнамент – та знання про нього, традиції рослинного килимарства селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області, технологія вишивання «білим по білому» селища Решетилівка Решетилівського району Полтавської області, пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області, традиції орнаментального розпису бубнівської кераміки, бортицтво, традиція гуцульської писанки, традиція приготування ет аяклак (караїмський піріжок з м'ясом) – досвід караїмів з Меліто-

поля, традиція обряду «водіння куста» у селі Сварицевичі Дубровицького району Рівненської області, традиція декоративного розпису села Самчики, оleshнянське гончарство Чернігівщини, художнє дереворізьблення Чернігівщини [13]. До Репрезентативного списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО увійшов петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст. (сmt. Петриківка Дніпропетровської області) та козацькі пісні Дніпропетровщини [13].

Сьогодні наша країна має неабиякі можливості для розвитку, тому варто скористатися досвідом низки інших країн, де пропагування національних мистецьких здобутків стало важливою частиною державної політики, в тому числі і правової. Відсутність реальної роботи в цьому напрямі – це негативна тенденція, яка триває, певно, ще з радянських часів. Хоча деякі кроки в цьому напрямі Україна здійснює, але їх явно мало в сучасному світі, де креативність стає вагомим економічним активом. «Якби в нас була така художниця, ми б зробили її знаменитою на весь світ!» – такі слова Пабло Пікассо про українку Катерину Білокур і досі відображають стан роботи щодо популяризації та юридичного супроводу українського мистецтва.

У світі використання здобутків українського мистецтва надзвичайно успішними зарубіжними комерційними проектами вже стало звичною справою. Таке використання підтверджує потенційну комерційну успішність вітчизняних мистецьких проектів (і, що цікаво, це далеко не завжди сучасне мистецтво), але, на жаль, як правило, воно здійснюється незаконно та/або без будь-якої вказівки на автора чи українське походження твору. Назвемо лише декілька таких відомих випадків: розміщення малюнка художниці Марії Приймаченко на літаку фінляндських авіаліній під маркою однієї з відомих фінських дизайнерських компаній (автором вказана не Марія Приймаченко, а фінська художниця) [14]; розміщення Джеффом Кунсом в центрі Нью-Йорка чотирнадцятиметрової постаті балерини, скопійованої з порцелянної статуетки балерини авторства української художниці Оксани Жникруп [15]. Показовим є те, що Кунс зробив декілька копій вказаної статуетки, одну з яких було продано за 93 750 фунтів, іншу – на аукціоні “Sotheby’s” за 52 500 фунтів. Що стосується законності використання, то дані тут суперечливі. За одними із них Кунс таки придбав право на використання твору в спадкоємців [15]. Таким чином, українське мистецтво може і має бути комерційно успішним, воно має стати важливою части-

ною національного бренду. Інша річ, що ще у 1930 році український мистецтвознавець С. Гординський застерігав від надміру буквального відтворення народних мотивів (від обмеження тільки ними): «Завдання нового українського мистецтва – дати вияв своєї національної живучості і нових, зв’язаних міцно з життям поглядів на світ, наскрізь сучасних за формою і духом» [16, с. 72]. Існує потреба у діяльності установи, яка б займалась популяризацією українського мистецтва у світі та здійснювала б захист прав інтелектуальної власності і представництво інтересів вітчизняних митців. Водночас правові інструменти, зокрема Конвенцію про захист нематеріальної спадщини [12], не слід сприймати одновимірно і формально, адже як юридичний інструмент вона може і повинна стати можливістю заявити про унікальність українського мистецтва. Так, саме собою складання переліків [17, с. 6] не може повною мірою забезпечити збереження і популяризацію нематеріальної культурної спадщини, це можливо тільки за умови осучаснення музейного та культурного сектору України [8, с. 12–13]. Хоча це потребує значних інвестицій з боку держави (особливо гостро постає питання гідної оплати праці працівників цього сектору), це капіталовкладення здатне обернутися вирішенням економічних і соціальних проблем цілих регіонів.

Так, особливо показовим видається порівняння двох регіонів – Яворівщини (Львівська область) і шведської провінції Даларни. Чому саме ці регіони ми пропонуємо для порівняння? Для них обох традиційним промислом є виготовлення іграшок, але даларнський дерев’яний коник є давно відомим у світі брендом зі значною капіталізацією, а яворівський коник сьогодні лише очікує на включення до національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Чи зміниться ситуація після включення його до цього Списку? На прикладі цих дуже схожих розмальованих вручну дерев’яних фігурок можна яскраво побачити, що у справі розвитку культурного сектору самого лише виконання норм конвенцій чи вдосконалення законодавства явно мало. Яворівщина з своїми різноманітними народними промислами є надзвичайно цікавим регіоном [24, с. 7], що наразі не використовує повною мірою свої можливості розвитку, водночас схожа за своєю специфікою Даларна стала не лише туристичною візитівкою своєї країни, а й успішним комерційним і маркетинговим проектом на світовому рівні [11, р. 315–316]. Даларнські дерев’яні мальовані коники сьогодні в цілому світі сприймаються як один із символів цієї країни, що, певна річ, неабияк сприяє розви-

ткові як окремого регіону, так і шведського туризму загалом [18, р. 448]. Крім того, вони є важливим складником іміджу Швеції як екологічно відповідальної держави. Зрозуміло, що це не сталося само собою, а стало наслідком продуманого маркетингу. Зокрема, Даларнський коник представляв Швецію на всевітній виставі в Нью-Йорку у 1939 році, одному з найбільших культурних фестивалів, що водночас відображає стан розвитку і досягнення конкретної країни та є інструментом вирішення окремих соціальних питань [19, с. 68]. Крім того, Даларна є учасником численних проєктів, в тому числі і транскордонних [20, с. 13–19; 21, с. 27–32], та місцем впровадження різноманітних програм, зокрема і з питань запобігання міграції [22, с. 13–24].

Україна, на жаль, нехтувала і все ще нехтує значенням нематеріальної культурної спадщини, що сьогодні перетворюється на вагомий економічний ресурс, ізолюючи сферу культурної спадщини винятково музейною охороною і вивченням. Наслідком цього є значна втрачена вигода для іміджу держави і незаконне використання українських надбань під маркою інших держав.

Класичним позитивним прикладом державної політики є Фінляндія. На одному з інтернет-порталів цієї країни розміщена така інформація: «У сучасному світі дизайн є високоякісним продуктом експорту і стратегічним інструментом конкурентної боротьби. <...> Роль дизайну в житті Фінляндії, ставлення фінської держави до дизайну можна прослідкувати, зокрема, у фінській освітній політиці, спрямованій на інтеграцію дизайнерської освіти з технічною і бізнес-освітою» [23]. Подібне ставлення до мистецтва характерне для більшості розвинених країн світу, зокрема і для країн Скандинавії, при цьому спільною їх особливістю є тісний зв'язок мистецтва з природою, яскраво виражена екологізація мистецтва, пропагування охорони довкілля як через унікальні мистецькі витвори, так і через дизайн побутових, ужиткових предметів. Згадуючи приклад з малюнком Марії Приймаченко, який вже під фінською торговою маркою незаконно був розміщений на літаку фінських авіаліній, можемо констатувати, що Україні в мистецькому плані нічого не бракує, однак, певно, бракує в плані маркетингу.

Висновки

Практика Скандинавських країн, які вдало поєднують пропагування власних мистецьких здобутків, досягнення економічних результатів та екологічне виховання громадян, свідчить про переваги такого підходу. Українське мистецтво має тісний зв'язок з природою, і в кожному з регіонів

нашої країни можна підібрати унікальні артефакти як серед елементів культурної спадщини, так і серед творів сучасного мистецтва. Додатковою можливістю пропагування української культурної спадщини у світі є Міжнародна конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. Не варто сприймати цей міжнародно-правовий договір лише як джерело певних обов'язків, навпаки, підготовка відповідних списків елементів нематеріальної спадщини має супроводжуватись комплексним баченням переваг для стратегії розвитку тієї чи іншої території. У сучасному світі саме нематеріальні цінності часто стають можливістю для здійснення успішних бізнесових та соціальних проєктів.

Список використаних джерел:

1. Терес Н. Міжнародна охорона нематеріальної культурної спадщини: світовий та український досвід. *Етнічна історія народів Європи*: збірник наукових праць. 2011. Вип. 6. С. 58–63.
2. Босик З.О. Нематеріальна культурна спадщина України в контексті суспільного розвитку та культурної політики держави. *Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 35–39.
3. Руденко Л.Г., Поливач К.А. Збереження і використання культурної спадщини в Україні: проблеми та конструктивні пропозиції. *Український географічний журнал*. 2018. № 2 (102). С. 51–61.
4. Уська У.Р. Конвенції ЮНЕСКО як базова складова національної системи правового регулювання пам'яткоохоронної діяльності: понятійно-термінологічний аспект. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 1, No. 1. 2014. Pp.101–105.
5. Древалль Ю.Д. Діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини. *Державне будівництво*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_1_27.
6. Рябчикова Ф. Музейний предмет: правова дефініція та новітні тенденції розвитку музейної справи. *Краєзнавство*. 2017. № 3–4. С. 229–238.
7. Рибчинський О. Аналіз програм збереження культурної спадщини України. Проєкт «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». URL: www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/Heritage.
8. Норріс Л., Ланкеліне В. Доповідь про розвиток сектору культурної спадщини в Україні. Culture & Creativity EU-Eastern Partnership Programme. 2017. 47 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/Subsector_report_Ua_ukrainian_Fin.
9. Аналіз проблем у законодавчому регулюванні збереження та управління культурною та природною спадщиною в Україні / за заг. ред. К. Рубановського; Всеукраїнська Мережа ОГС для підтримки громад зі спадщиною. Івано-Франківськ, 2018. 158 с.

10. Берлінський заклик до дій: культурна спадщина для майбутнього Європи. Прембула. URL: <https://www.europanostra.org/uploads/2018/11/Berlin-Call-Action-Ukr>.

11. Vali D., Heldt T. Institutional Factors Influencing the Size and Structure of Tourism: Comparing Dalarna (Sweden) and Maine (USA). *Current Issues in Tourism*. 2000. Vol. 3. № 4. P. 283–324.

12. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.

13. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. URL: <https://www.docdroid.net/ZelKwjQ/natsionalniy-perelik-elementiv-nksrishennya.doc>.

14. Самокиш І. Марія Приймаченко та фінські літаки. Газета «День». 4 червня 2013. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/mariya-priymachenko-ta-finski-litaki>.

15. Українська балерина в Нью-Йорку. Спів про статую. Кореспондент.net. 25 травня 2017 р. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/3855359-ukrainska-baleryna-v-nui-yorku-spir-pro-statuii>.

16. Святослав Гординський про мистецтво : збірник статей / Автор – упорядник Христина Береговська. Львів, Априорі, 2015. 1024 с.

17. *Вісник Нематеріальної культурної спадщини України*. Випуск 1. 2017. 18 с.

18. Crang M. Nation, Region and Homeland: History and Tradition in Dalarna, Sweden. *Ecumene*. 1999. October. P. 447–450.

19. Проляка Т.О., Фетісова К.Ю. Динаміка світових тенденцій архітектури на прикладі всесвітніх виставок. *Вісник Донецької національної академії будівництва і архітектури. Серія «Проблеми архітектури і містобудування»*. Випуск 2014-2 (106). С. 68–71.

20. Dalarna – Pilot Region for Green Growth: Challenges, keys to success and Recommendation. *Recommendations to the County Administrative Boards*. 20 p. URL: <http://extra.lansstyrelsen.se/energiintelligent/SiteCollectionDocuments/Rapporter/Pilot1%C3%A4n%20Dalarna%20engelska%20Del%201%20SLUTLIG%20L%C3%A4gre%20uppl%C3%B6sning.pdf>.

21. Nauwelaers C., K. Maguire and G. Ajmone Marsan (2013), “The Case of Hedmark-Dalarna (Norway-Sweden) – Regions and Innovation: Collaborating Across Borders”, *OECD Regional Development Working Papers*, 2013/18, OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/5k3xv0r36gls-en>.

22. Strategies to Increase the Attractiveness of Mountain Areas: how to Approach Depopulation in an Integrated Manner? Final Report on “Integrated Approach”. *PADIMA (Policies against Depopulation in Mountain Areas)*. 2012. 46 p.

23. Финляндия – страна всенародного дизайна. Это Финляндия : портал. URL: <https://finland.fi/ru/kultura-i-iskusstvo/finlyandiya-strana-vsenarodnogo-diza/>.

24. Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини. Київ, Видавництво «Наукова думка», 1979. 144 с.

The publication is an attempt at a multidisciplinary perspective on the issues of legal protection and support for national artistic heritage. One of the central legal instruments in this area is the International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of 17 October 2003, which entered into force for Ukraine on 27 August 2008. According to it, the intangible cultural heritage may be considered as an object of protection under this Convention. , in the following fields: (a) oral traditions and forms of expression, in particular, in the language as carriers of the intangible cultural heritage; b) performing arts; c) customs, ceremonies, celebrations; d) knowledge and practice relating to nature and the universe; e) traditional crafts.

According to this Convention, each State Party shall draw up “one or more than one list of the intangible cultural heritage present in its territory. Such lists should be updated regularly. The article notes, however, that, given the specific nature of the sphere, the solution to the problems of development of the intangible cultural heritage is not within the sphere of jurisprudence. The article states that equating compliance with the requirements of the Convention with purely legal or bureaucratic procedures will not succeed. Instead, every element that is already included in the Ukrainian List, or that is just waiting to be included in it, has considerable potential in terms of tourism development and socio-economic development of a particular region.

The article provides examples of the successful (primarily from a commercial point of view) use of Ukrainian art, which, however, is partly questionable in terms of copyright. These examples demonstrate the need for the protection of national art, in at least two respects, not only the legal but, above all, the best protection of the copyright of Ukrainian artists and the protection of Ukraine’s cultural heritage in general will promote their prominence in the world.

The Convention stipulates that each State Party, using all means at its disposal, makes every effort to ensure the recognition, respect and enhancement of the role of the intangible cultural heritage in society, in particular through educational, innovative programs and informal means of knowledge transfer; promotes education on the protection of natural spaces and sites whose existence is necessary to express the intangible cultural heritage. All this makes it necessary to take it first as a call to action, and only then as a legal instrument.

Key words: intangible cultural heritage, art, regional development, UNESCO convention, copyright protection.